

cigányság múltját és jelenét kutató, cigány gyermekeket tanító – kölcsönzőnk visszaélése miatt a gyűjtemény hosszabb ideig zárttá vált. Nem is az esetek fontosak ebben az ügyben, hanem a hatás:

- egy időre megszűnt a gyűjtemény cigány-magyar kulturális híd szerepe;
- a gyűjtemény csak a cigány közösség kiszolgálására koncentrált;
- a gyűjtemény más gyűjteményekkel fenntartott kapcsolatai nem épültek tovább.

Ezen a sokkon a gyűjtemény 2000-ben került túl, s ekkor nagyobb épületbe, a frissen elkészült Bogdán János Közösségi Házba került. De az állományvédelmi kérdésekben megmaradt a szigor.

Összegzés

A cigány kultúra csak akkor teremhet minőségi alkotásokat, ha intézményesül háttérére, kialakulnak a magyar kultúrával és rajta keresztül a világ kultúrájával a szervezett kapcsolatok. Amikor megteremtődhet az intézményesülés által az információs esélyegyenlőség lehetősége. Ebben vállalt, vállalhat szerepet a nagykanizsai cigány közgyűjtemény. De nem helyettesítheti a magyar kultúra más intézményeit, nem léphet helyükbe. A cigány kultúra intézményesülése még az elején tart, mindannyian, akik részt veszünk benne, tanuljuk módjait. Égető gond a magyar kulturális intézmények munkatársainak képzése, felkészítése a cigány kultúra befogadására.

Jegyzet

- (1) A gyűjtemény történetéről: KARDOS, 1997.
- (2) Egy nagykanizsai, 1990-es táborról tudósít FORRAY Katalin – HEGEDŰS T. András, 1991.
- (3) A szociológia nyomán (erről pl. RÉGER 89–104. old., SZUHAY, 1999. és FORRAY Katalin – HEGEDŰS T. András, 1998.) magyar antropológusok, szociológusok, pedagógusok és nyelvészek kezdték vizsgálni a cigányság szociokulturális viszonyait, lásd: RÉGER 1990. 66–88., 89. 105. 120. old., SZUHAY 1999. és FORRAY Katalin – HEGEDŰS T. András, 1990. és 1998.

Irodalom

- CHOLI DARÓCZI József: *Adalékok a cigány nyelv és a cigány kultúra fogalmához*. In: *Romológiai közlemények I.* Karácsony, 1997. 56–74. old.
- FORRAY Katalin – HEGEDŰS T. András: *Tábor sablon nélkül*. In: *Két tanulmány a cigány gyermekekről*. Akadémiai Kiadó, Bp, 1991.
- FORRAY Katalin – HEGEDŰS T. András: *A cigány gyermekek szocializációja*. Aula, Bp, 1998.
- KARDOS Ferenc: *A Cigány Kisebbségi Önkormányzat Délnyugat-dunántúli Cigány Közgyűjteménye*. In: CZUPI Gyula (szerk.): *Könyvtárak Dél-Zalában*. Czupi Kiadó, Nagykanizsa, 1997.
- KÉZDI Gábor: *A roma fiatalok középiskolai továbbtanulása*. In: GLATZ Ferenc (szerk.): *A cigányok Magyarországon*. MTA, Bp, 1999. 217–228. old.
- KEMÉNY István: *Tennivalók a cigányok/romák ügyében*. In: GLATZ Ferenc (szerk.): *A cigányok Magyarországon*. MTA, Bp, 1999. 229–256. old.
- ORSÓS Jakab: *Hivatalan vendég*. In: *Gyökerezés*. Zalacszerzeg, 1992. 31–38. old.
- RÉGER Zita: *Utak a nyelvhez. Nyelvi szocializáció – nyelvi hátrány*. Akadémiai Kiadó, Bp, 1990.
- SZUHAY Péter: *A magyarországi cigányok kultúrája: etnikus kultúra vagy a szegénység kultúrája*. Panoráma, Bp, 1999.

Kardos Ferenc

A velünk élő holokaust

Varga Ágota Porrajmos című filmjéről

A holokaust-témájú filmek között 1993 óta a legfőbb vonatkozási pont Spielberg műve, a „Schindler listája”. Művészi érték tekintetében e státusra leginkább Claude Lanzmann 1985-ös „Shoah”-ja tarthat igényt, ám a francia rendező dokumentumfilmje világszerte csak szűk körben ismert. Steven Spielbergnek régóta személyes ambíciója volt, hogy vászonra vigye a maga holokaust-

verzióját, és – lévén Hollywood egyik vezető rendezője – lehetősége is, hogy tízmilliók részére tegye hozzáférhetővé. A téma tömegek számára hatásos megismertetése, megjelenítése szempontjából kétségkívül tett a „Schindler listája”, művészi-leg azonban több gyengeséggel küzd. Ezek közül az egyik legfontosabb az az ábrázolási aránytalanság, mely ugyancsak megnehezíti az események igazán mély

átélését. A színészilag-íróilag legalaposabban megmintázott, így legerőteljesebben megmutatózó két figura: a zsidók mentésébe „belesodródó” német üzletember, Schindler (*Liam Neeson*) és *Goeth*, a náci táborparancsnok (*Ralph Fiennes* monstruózus alakításában). Az áldozatoknak viszont nincs arcuk, csak mennyiségük. Nem főszereplők, hanem epizodisták. Nem rendelkeznek élesen körülrajzolt karakterrel, történettel, háttérrel. Így sorsuk (s ezáltal az egész film) kevésbé megrendítő, húsunkba vágó, „aktuális”, mint amilyen lehetne. Varga Ágotának a cigányok üldöztetéséről szóló dokumentumfilmje a holokauszt ábrázolásának legtöbb csapdáját elkerüli, a legpregnansabbban éppen ezt: az említett „Schindler-csapdát”.

A „Porrajmos” sors barázdálta arcai emlékezetünkbe vésődnek, a megszólalók ismerőseinkké válnak, a múlt és a jelen szálai összekötődnek. A dokumentumfilm valóságához való viszonya különbözik a játékfilmétől, ám éppúgy műalkotás, mint amaz. Mindkét filmfajta rendezőjének el kell találnia a témájának, mondandójának megfelelő szerkezetet, arányokat, képi megoldásokat: stílust. Ha téveszt, legyen a bemutatott (tény) anyag bármily erős, a hatás nem bizonyul mélynek, maradandónak. Én úgy vélem, ha filmre kerül, a holokauszt sem „esztétika feletti”. Csak éppen ábrázolása sok mindent nem visel el: a szépelgést, az átlátszó megtervezettséget, az érzelgősséget például.

Művészileg rendkívül termékeny Varga Ágota azon döntése, hogy az „emlékező filmekben” szokásos interjúhelyzetek mellett „szembesítési szituációkat” is létrehoz, s ezek közül talán a legerőteljesebbet éppen alkotása elejére helyezi. *Nagy Ferenc*, a gyerekkorában deportált roma férfi meglátogatja annak a csendőrnek a hozzátartozóit, aki 1944-ben begyűjtötte őt és családját. A csendőrt háborús bűnősként 17 évre ítélték, már nem él. Felesége (ma idős, ágyban fekvő beteg asszony) tudja, mi történt, érti is: a csendőrök azt a rendszert szolgálták, mely üldözte a zsidókat és a cigányokat. „Ki szedte volna össze őket, talán a papnövendékek? Hát nem a csend-

őröknek kellett teljesíteni a kormányrendeletet?” Fia eddig azt sem tudta, hogy a cigányoknak annak idején bántódásuk esett. Több mint ötven éve élnek egy faluban (és jó kapcsolatban) Nagy Ferencel, együtt gyerekeskedtek, s kiderül: ha nincs ez a film, soha nem ismeri meg a történeteket és bennük apja szerepét. Megkéri Nagy Ferencet, részletesen számoljon be arról, ami vele megesett, s miután az megtette, kezét nyújt neki: „Engedd meg, hogy megkövessék. Az apám nevében is.”

A „Porrajmos” egyik legfontosabb erénye: anélkül, hogy szociálpszichológiai teljességre törekedne, élményszerűen bontakozik ki benne a holokauszt jelenségére egyidejűleg és utólag adott magatartásválaszok széles köre. A csendőr majdnem sír, amikor feleségének otthon azt mondja: „Össze kell szedni a cigányokat.” De megteszi. (Archív felvételtől látjuk a csendőresküt, mely kötelezi: „A hazáért mindhalálig!”) Az egyik német katona úgy löki le a cigánylányt a lépcsőn, hogy annak orrán száján dől a vér, a másik pedig elvezeti, hogy mossa meg magát. A két szökevényt elfogják, kikötik, megverik, az idősebbik utóbb belehal sérüléseibe. (Mindezekről és a továbbiakról természetesen „csak” szóban értesülünk.) Aki lop vagy feldönti a kondért, élve dobják az égő kokszra, és rázárják a vasajtót. De van, akit azért lőnek le, mert inni kért a vagonban. Akad példa a segítségnyújtásra is. A csendőrök gránátjától megsebesült *Katit* egy állatorvos látja el, kötözi be, a falubeliek ápolják. A mentésről az egész filmben egyetlen említés esik: egy roma nő beszél arról, hogy egy „pici ember” a háború végéig rejtegetett három zsidót meg az ő apját.

Úgy tűnik, a túlélők felejteni akarnak – hiába. Ha nincs ez a filmforgatás, nem kényszerülnek felszínre hozni emlékeiket. *Balogh János* fogalmazza ezt meg a legélesebben: „Többet ne jöjjenek. Nem akarok erről hallani se. Azóta, mióta el kellett mondanom ezeket a dolgokat, rosszakat álmodok. Nem akarom. Elfelejtettem... Nem úgy, hogy örökre... Mert az, amíg élni fogok, mindig az agyamban lesz. Ilyet nem szabad, nem is lehet elfelejteni. De rossz

visszaemlékezni. Az embert elkapja a sírás." A többek által említett (védekezésszerű) „kényszerfelejtés” mellett a történet megörökítésére, az „emlékállításra” is van törekvés. Fájdalmas dalokban fogalmazzák meg érzéseiket, gyászukat a romák. Az egyik üldözött családfő tizenöt éven át meghagyja háza spájzában az áldozatok véres tenyerének nyomát. Egy újszülött a lágerban meghalt lány nevét kapja. Egy nagyanya ezt bízza örökségként unokájára: „Ha hazamész, a lelke mért adjál egy kétkilós kenyeret valaki szegénynek!”

Van, aki nem érti („nem tudja azt senkise, hogy mért csinálták”), de a holokausztot átélők magyarázatot keresnek arra, ami történt. Racionalizálni próbálják. Bizonygatják, hogy akiket üldöztek, megöltek, azok rendszeren dolgoztak, nem voltak tolvajok, nem bántottak senkit. (Utalások a cigánysággal kapcsolatos előítéletekre.) Felmerül a gyanú, hogy a csendőrök azért gyilkoltak meg 14 romát, mert tudtak oroszul, és félt volt, hogy majd összejátszanak a közeledő szovjet csapatokkal.

Van, aki nem érti („nem tudja azt senkise, hogy mért csinálták”), de a holokausztot átélők magyarázatot keresnek arra, ami történt. Racionalizálni próbálják. Bizonygatják, hogy akiket üldöztek, megöltek, azok rendszeren dolgoztak, nem voltak tolvajok, nem bántottak senkit. (Utalások a cigánysággal kapcsolatos előítéletekre.) Felmerül a gyanú, hogy a csendőrök azért gyilkoltak meg 14 romát, mert tudtak oroszul, és félt volt, hogy majd összejátszanak a közeledő szovjet csapatokkal. Felsejlik egy csendőrparancsnok magánbosszújának lehetősége. A férfi ugyanis meg akart erőszakolni egy cigánylányt, akinek rokonai ezt megakadályozták. A végső magyarázatot, a legérvényesebbet a hajdani szenvedésük helyére, a komáromi Csillag börtönbe visszalátogató csoportból az egyik asszony fogalmazza meg: „Az volt a bűnünk, hogy cigányok vagyunk.” A túlélőkben nem látszik munkálni a bosszúvágy. Nagy Ferenc keze is épphogy csak meglendül csendőr rabtartója fényképét látván: „Most azért kapna egy fülest.” Szó esik egy csendőrparancsnokról, akit a háborút követően elfogtak, s a tárgyalás előtt felakasztotta magát a cellájában. Ül-

dözök és üldözöttek gyakran egy faluban, egy városban éltek a vészkorszak után. Balogh János fuvarozott annak a csendőrtiszthelyettesnek, aki elfogta, s aki vaskos albumban őrizte az 1944-es fotók tömegét, csoportképeket a begyűjtött cigányokkal. Balogh (akit négyéves korában deportáltak) felismeri az egyik képen nagyanyját, apját, rokonait, s mivel az egykori csendőr a fotót nem akarja nekiadni, kitépi a kezéből, és elfut. A szakadt fénykép azóta az egyetlen tárgyi emlék szüleiről.

A „Porrajmos” utolsó megszólaltatottja egy idős néni, aki egyedül tengeti életét egy törött ablakú, ajtók nélküli, nyomorúságos házban, mely egy-két vonásában bizony emlékeztet a komáromi Csillag börtönre, ahol egykor raboskodott.

Az a közeg, amelyet Varga Ágota filmje képileg mutat, nem a mi „szép új világunk”. A cigányság helyzete, a velük szembeni előítéletek és az ezekből fakadó negatív diszkrimináció, az ellenük táplált indulatok: a mai Magyarország megoldatlan kérdései. Azzal,

hogy a rendező a holokausztra való reagálásformákat feltárta, átélhetővé tette és a szálakat a máig vezette, a legtöbbet tette.

Addig lehetett „esztétika felettinek” vagy „esztétikán kívülinek” tekinteni a vészkorszak ábrázolását, amíg bizton hittünk abban, hogy a holokauszt a történelem kiterője, megismételhetetlen botránya. Ám az embercsoportok megkülönböztetése, hátrányos helyzetbe szorítása faji, nemi, vallási, nemzeti alapon azóta is folyamatos, a gyűlölködés is, a népiártás is (legfeljebb nem milliós, „csak” ezres nagyságrendben). Kétségbeesetten írom le: a holokausztnak nincs vége.